

'פסח על כוכים'

שירו של אבות ישורון זכה לתגובה אלימה מצד הביקורת שהוקיעה אותו כבלתי מובן וכמסוכן. ישורון סירב להפריד בין "נס חיבת ציון" למחירו, "ערביי הנס שנסו בלצון" והחזיר את המודחק הפוליטי אל השיח הספרותי. התקבלותו המאוחרת היתה כרוכה במאמץ "לביית" את הרדיקליות השירית-פוליטית שלו ולהשיב את המודחק למקומו.

מיכאל גלזמן

בעיניו שני פנים של אסון לאומי אחד. כיצד אפשר להעלות בנשימה אחת מבלי להחנק שני דברים אלה... (26.5.1961).

המבקר טוען אמנם כי "איננו גורסים ויכוח אידיאולוגי עם שירה" אך מוסיף כי "בשעה שהאידיאולוגיה היא מהות השירה... שעה שהמשורר חדל לשיר והפך כרוז, מתעוררת חובת הוויכוח, חוב ההצבעה על המעוות והכושל". לא רק עיתונים ימניים כחבנת והבנק גינו את ישורון. במאמרו "שירה אקסצנטרית", שפורסם בנדיעות אחרונות עם הופעת בעם ב-1961, כותב שלום קרמר כי ספרו של ישורון קשה לקריאה לא משום המודרניזם שבו, אלא "משום האקסצנטריות והחריגה מן המעגל המקובל. משום הייחוד הגדול. הספר מבטא משורר, שהתכנס כולו בתוך עצמו, הסתגר בתוך עצמו וניתק את קשריו עם סביבתו". למרות שקרמר ער לכישרונו של ישורון, הוא מציין ומסמן את אחרותו המוחלטת: "...קשריו השכליים והרגשיים אינם קשרינו והאסוציאציות שלו אינן האסוציאציות שלנו. הוא סגור במעגלו שלו. ייחודו גדול עד כדי זרות. ...עולם זה שהוא חי בו בנוי על ערוב תחומים שאין אנו יכולים לעמוד בו. אברהם אבינו הולך שלוב זרוע עם הבדואי שבנגב, המהנדס של העיירה הקטנה בפולין מעורב באכזותיקה של האוריינט". קרמר אמנם מודה שבקצת "שכחה עצמית אתה נתפס להגיגיו וצירופיו" של ישורון ואתה "בא על שכרך גם בהבנה וגם בהנאה". אך הוא מוסיף ומאחל לישורון "שישתחרר מן המאגיה של המלים המבושמות-המוזרות ויחזור לעולמנו ושפתנו כדי שחלקתו בשירה לא תהיה אקסצנטרית בלבד אלא נחלת הרבים" (נדיעות אחרונות, 14.8.1961).

האקסצנטריות של ישורון, הן במובנה כמוזרות והן במובנה כהימצא אות מחוץ למרכז, מודגשת לאורך מאמרו של קרמר באמצעות התמקדות בניגוד הוא-אנחנו. הקוראים נתפסים כגוף הומוגני בעל אידיאולוגיה משותפת, המאוחד ברתיעתו מהאסוציאציות ה"מוזרות" של המשורר. פרסומו של "פסח על כוכים" עורר אם כן תגובות ביקורתיות קשות, פעמים ארסיות, בעיתונות של התקופה. התגובות הלעגניות ביותר

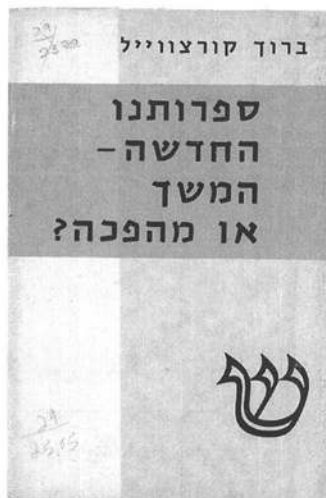
בחודש מאי 1952 פרסם אבות ישורון מעל דפי הבאבז שיר ארוך ומורכב שכותרתו "פסח על כוכים" (ראו עמ' 111 לעיל). תגובת הביקורת היתה אלימה באופן יוצא דופן: שירת ישורון הוקעה כבלתי מובנת וכמסוכנת מבחינה פוליטית. דומה שמעולם לא פורסם בעברית שיר שערער באופן כה נועז על המוסכמות הלשוניות-תרבותיות של קהל היעד שלו. כשלושה שבועות לאחר מכן פרסם אהרן אמיר מאמר פרשני בבאבז, שבו ניסה להסביר את ההיגיון השירי של הטקסט הפרוע לכאורה של ישורון. מאמרו של אמיר עורר אף הוא ביקורת קשה. יעקב גיל, מבקרו של העיתון חבנת, תיאר בעיתונו את המאורע הספרותי באופן הבא:

ביום 23 במאי שנה זו פרסם בבאבז אבות ישורון שיר רבי-כמות בן 27 בתים בני 4 שורות כל אחד, בשם "פסח על כוכים", שכולו התבוללות ערבית. עבדות מוסרית, ותסבוכת נפשית. הביאורים של אהרן אמיר לשיר זה ביום 13 ביוני שנה זו בבאבז הם דברים חסרי היגיון ומשוללי מצפון לאומי. אם הבאבז יפטם את קוראיו בספרות של מינות זו הרי נשקפת סכנה לא רק ללאומיותם של קוראי העיתון אלא גם לבריאות נפשם (18.7.1952).

גם כאשר הופיע, תשע שנים מאוחר יותר, ספרו של ישורון בעם, שבו נכללו הן "פסח על כוכים" והן "רוח בארבה", השיר שבו ענה ישורון למבקרו, תקפה הביקורת בחריפות את הפואטיקה של ישורון, כמו גם את העמדות הפוליטיות שפואטיקה זו מגלמת. בעיתון הבנק פורסמה, בחתימת א. כ., הביקורת הבאה:

קראנו את שיריו של אבות ישורון וכאבנו. כאבנו את כאב לשוננו שנתבזה, כאבנו את כאב ערכינו שנתמוללו רמוסים בין עדרי גמלים ואורחות נודדים ערבים, כאבנו את כאב הקודש שהפך לחול נלעג ויומרני, וכאבנו כאבה של שירה שפרצופה עוות. הכל יש כאן חוץ מאשר שירה נאמנה. לשום שיר כמעט אין קיום אמנותי כשלעצמו ללא המיטען הרעיוני פוליטי שהוא נושא. אך אם כאבנו כאב עיוותה של תרבות ואינסוה של שירה, הרי הזדעזענו כשקראנו בדברים המלווים את הספר שורה "נפלאה" זאת: שואת יהדות אירופה והאיבה הגדולה בין "בני עבר" ל"בני ערב" הם

מאת אברהם חלפי. < גיליון שני של קשת: סימפוזיון על נון-קונפורמיזם; "במדינה חדשה כשלנו, עצם הקיום הריבוני של המדינה הוא למעלה מכל מיני איזמים ושיטות ספרותיות", מבקר ברוך קרוא בהבוקר. < נועה אשכול ואברהם וכמן מציגים את כתב התנועה שפיתחו. < השבת השחורה, של יגאל מוסינזון, מוצגת בתיאטרון האהל. < לא לצאת מן הכלים בלהקת הנח"ל; תן חינוך בסמבטיון.

'ספרותנו החדשה - המשך או מהפכה?', מסות מאת ברוך קורצווייל, הוצאת שוקן תל-אביב.

פברואר 3 < מתפרסם דבר קיומו של מפעל ישראלי להרכבת מכוניות "אוטוקארס", שהוקם בחשאי וכבר הרכיב 100 מכוניות סוסיתא בגוף פיברגלאס. 8 < מרכז מפא"י מחליט על קבלת ערבים להסתדרות. 10 < כינוס ראשון של המועצה המדעית שליד משרד ראש הממשלה: דיון בהכוונת המחקר המדעי בישראל. 14 < המחלקה לעדות המזרח של מפ"ם מקיימת כינוס אזורי בעפולה. מרכזי בנטוב מזהיר מפני גלישה לשנאת אשכנזים או פנייה לחרות. 18 < ועידת ההסתדרות מחליטה לקבל חברים ערבים להסתדרות (עד אז יכלו להצטרף רק לאיגודים המקצועיים). החברים החדשים לא יוכלו להשתתף בבחירות הקרובות להסתדרות. נכשל ניסיון לשנות את חוקת הבחירות ולאסור על הצבעה במקום העבודה. 20 < סניף מק"י בכפר טייבה נשרף. 24 < מבוטל קיצוב סוכר וקפה.

+ תמורות מדיניות בעולם הערבי, מאת המזרחן אהרן כהן. < אליעזר הכהן כותב בבשער על הוויכוח במפא"י בין הצעירים לוותיקים, ובמיוחד על "ההופעה הבוטה של קבוצת האלופים", שבהנהגת משה דיין ועל האלהתם את המדינה. דור הלוחמים, שבשמו מדברים האלופים, מדגיש דווקא "צלילים של מבוכה". < מפלגת העבודה הערבית (מפלגת-יב של אחדות העבודה, שאינה מוכנה לקבל ערבים לשורותיה) מפיצה כרוז, שבו מותקף שמעון פרס על עמדתו כי יהוד הגליל הוא תנאי לביטול הממשל הצבאי. < כי עירבם אתה, מאת משה שמיר, מתאר את התערוריות המיניות של הגיבור מול התביעה לגיוס הגוף והנפש לדרך התנועה. למרות התנגדותו של מאיר יערי, מחליטים לפרסם את הספר כדי לא להפוך את שמיר ל"פסטרנק הישראלי". < גיליון ראשון של חיי המין בתמונות, פרסום פורנוגרפי המכיל, מלבד תצלומי עירום, גם מאמרים כמו-מדעיים על התנהגות מינית. ביוני תחרים המשטרה מאות גיליונות של העיתון מהקיוסקים.

מארס 1 < מפ"ם מכנסת את מועצת עדות המזרח וקוראת לביטול האפליה ולמיזוג גלויות. 3 < נפתחות חגיגות היובל לציון 50 שנה להקמת תל-אביב. 4 < ברה"מ מודיעה לקהילה הערבית המאוחדת כי לא תתיר עליית יהודים לישראל מתחומה. 19 < אילת מוכרזת כעיר. 22 < חנות כל-בו של המשביר לצרכן נפתחת בכיכר דיזנגוף.

+ מעריב מתחיל לפרסם בהמשכים את ספרה המתורגם מאנגלית של יעל דיין, פנים חדשות במראה: רומן על גיוסה לצבא של צעירה ישראלית המסרבת להיטמע בסביבה החברתית הנכפית עליה. שמואל דיין: "אני מצטער שיולה [יעל דיין], וגם הדמות שצוירה בספרה, רחוקים כל כך מהנוער הישראלי האמיתי". < רואים אור: החוט המשולש, קובץ סיפורים מאת משה שמיר; תרגום הפילוסופיה של המהפכה, מאת גמאל עבד אל נאצר; קיסר, קובץ סיפורים של דוד שחר; צלע, שירים מאת יונתן רטוש; תרגום פשר החלומות, מאת זיגמונד פרויד. < עמוד האש, סרט עלילתי של חברת סרטי גבע על יישוב מבודד בנגב, במלחמת העצמאות. < אף מלה למורגנשטן בצל ירוק: קומדיה מוסיקלית מאת אפרים קישון. בין הפזמונים: "ונצואלה".

אפריל 1 < הפעלת שירות התעסוקה הממלכתי. עד עתה הפעילו הסתדרויות העובדים את לשכות העבודה. השירות החדש יחליש את שליטת ההסתדרות בעובדים ואת יכולתה להתנגד לעבודה בלתי מאורגנת. < תרגיל גיוס-פתע מעורר בהלה בישראל וכוננות בצבאות שכנותיה. שני אלופים, יהושפט הרכבי ומאיר זורע, מודחים מתפקידם בעקבות "ליל הברווזים" ומפלגות האופוזיציה מגישות הצעת אי-אמון בנושא. 20 < חוסיין מלך ירדן מביע בלונדון תקווה להסדר ישראלי-ערבי, תוך גילוי הבנה לבעיית הפליטים.

התפרסמו כפארודיות: מערכת בטבם הציגה שיר חתום בידי "בנות ישראל" בשם "פורים על מקרקעין", המזכיר לעורכים את שירו של אבות ישורון. "ראינו להביאם בפני הקורא" כך העורכים "מפני שיש בהם משום סימפטום לנטייה מסוימת באופנת השירה המודרנית":

יום אחד חלם חלום / חלם בקול אִסקרלטין / אִסקרלטינה בלוף בלוף / חלם עלי מקרקעין. / הלה בנה לו קסרקטין מלות מלים, תלי תלין / קשה הוא – ושלל ניבים / מלאו את הפסים / וגם ירד מן הפסים / וגם חזר בקונדסין... הלה תמיד ידרוש כהלך כסקרלטין כשרלטין / לסקרנים שבשוו-קיים... הלה לקח עטו אלי חלום / הגיש את תבשילו ללא סכום / דיסת סרדינס, תבן ואונזינס (15.7.1952).

ואילו חיים שורר פרסם בבהב פארודיה תוקפנית במיוחד תחת הכותרת "יכנס הרוח באבי אבות ישורון":

בין כסית / ורוואל, / על כוסית, / בקהל, / מני חצקל / אל על, / אני טס / בחלל. / טס, / טל, / סל, / קל נפל... / חבל! // פיף-פף, / הלב נכסף, / הגוף נשרף, / העור נקלף, / מח נטרף, / זקן וטף כולם על הסף / שגעון. / צפון, / קלון, / דרום, / חלום... ואני עני, / פרוש, / חלוש, / בחוש, / תלוש, / פרעוש / באוש, אי אפוש? / בהודו-כוש? / חוש... / כושנתוש --- / סתם / קישקוש!!! / רשרוש (3.10.1952).

מה שמאפיין את שני הטקסטים הפארודיים שלפנינו הוא הניסיון להציג את הטקסט של ישורון כטקסט חסר משמעות, המקשר ומשרשר מלים ללא כל היגיון סמנטי. ההיגיון היחיד, לכאורה, העשוי להסביר את השיר, על פי המבקרים, הוא ההיגיון הצלילי. עם זאת, ברור לעין ששני הטקסטים הפארודיים משתמשים במונחים טעונים מאוד מבחינה פוליטית. למשל כאשר שורר מכנה את ישורון "פרוש" או "תלוש", הוא מציג את מעמדו השולי של ישורון כעובדה אך גם מסביר את היווצרותה, כשהוא מדגיש כי העמדות הפוליטיות של ישורון הן שדחקו אותו לשוליים. שורר גם מרמז למסורת הארוכה של "תלושים" בספרות העברית, אותם צעירים אירופים מנוכרים לקהילתם היהודית וזרים לסביבתם הגויית המתוארים בכתביהם של ברדיצ'בסקי, בארון וברנר. שתי הפארודיות כאחת מציגות את ישורון כמי שיצא מדעתו: מערכת בטבם מציגה אותו כמי ש"ירד מן הפסים" ואילו שורר תופס את השיר כתוצאה של שיגעון, או בניסוחו "המח נטרף" (וראו גם צורית 1995, 159–167).

בראיון עם ש. שפרה סיכם אבות ישורון את תחושתו לנוכח ההתקפות נגדו באופן תמציתי:

ככל שהשירים שפרסמתי נעשו מפורשים יותר לגבי הנושא הערבי, כך נעשתה ההתקפה עלי מפורשת יותר. בדבב נדפס מאמר נגד יחיאל פרלמוטר המשורר במרכאות כפולות, הרוף אחרי הסרב המלוכלך של פאטמה. ובעיתונים אחרים: "יכנס הרוח באבי אבות ישורון" או "לך לעבדאלה". רק בתבאץ, שבו נדפס השיר לא נדפסו דברי שיטנה נגדי. זו היתה הרגשה קשה, כאילו מגרשים אותי מן העם היהודי (דבב, 1.4.1975).

ב.

את שירת אבות ישורון ניתן לתאר במונחי "החזרה של המודחק". המודחק של התרבות הישראלית, מה שתרבות זו מנסה לשכוח ולהשכיח, חוזר וצף בשירתו של ישורון באופן אלים, ביקורתי וטורד מנוחה. את שירת ישורון בכלל, ואת "פסח על כוכים" בפרט, יש לקרוא כניסיון להסב תשומת לב תרבותית-פוליטית לשלושה נושאים שהשיח הציוני והשירה העברית דחקו לשוליים. הנושא הראשון נוגע למחיר ההינתקות החדה של הציונות מן העבר הגלותי: כוונתי לקשיים הלשוניים, התרבותיים והרגשיים שנבעו משלילת הגולה והעבר היהודי. השירה העברית מיעטה לעסוק במחירו של השבר הזה. נכון, רחל הקדישה שיר לחבריה בני העלייה השנייה שהתאבדו מכיוון שלא יכלו להסתגל לחיים בארץ ישראל. לאה גולדברג כתבה על "כאב שתי המולדות" ותיארה, ב"תל-אביב 1935", את הרגעים הראשונים במולדת כרגעים של גלות וזרות. ואילו נח שטרן תיאר את המולדת החדשה מתוך אמביוולנטיות עמוקה: "אך ריחות תפוחי-זהוב הכבדים / כבר באים להנות ולענות / כבר באים להעניק ולהחניק, כעדים / לחיים במולדת הזו". אך שירים אלה, ביקורתיים ככל שיהיו, הם שוליים מבחינה כמותית בכתביהם של המשוררים שכתבו אותם. אבות ישורון, לעומת זאת, רדוף וזיכרונות הן של ילדותו בפולין והן של משפחתו שנשארה באירופה וניספתה בשואה, סירב להשתתף במחיקה השיטתית של העבר, והפך את "החזרה של המודחק" לעיקרון המארגן של יצירתו. ישורון עצמו ניסח זאת באותו ראיון עם ש. שפרה כך:

רצינו לנתק עצמנו בכוח. רצינו לבנות בית חדש. לא ידענו מה תהיה תבניתו של החדש. אבל כל תהליך של בניה כרוך בהרס הישן... אני מבקש, אני לא מציונות. אמא שלי היתה אם, אשה, ולא ציונות... עזבתי בית טוב, יפה, עשיר, אחים ואחיות ויהדות טובה... לא עלה על דעתך שלא תראה לא רק את הוריי, אלא את היהודים וככל שגוברת ההכרה הזו יותר אתה מחפש את הקשר (שם).

הנושא השני שהודחק לשולי השיח הציבורי וחוזר ומופיע בשירת ישורון נוגע לדחייה שדחתה הציונות את הדו-לשוניות בכלל ואת היידיש בפרט. דחייה זו היתה כה מוחלטת שהיא תוארה במונחים צבאיים. כוונתי לא רק לביטוי "מלחמת הלשונות", אלא גם לשמה המיליטנטית של אחת הקבוצות שהשתתפו במאבק: "גדוד מגיני השפה העברית". למרות שמרבית המודרניסטים העבריים היו פוליגלוטים (רב-לשוניים), הם השתדלו (בשירתם הקאנונית) שלא להשתמש במלים זרות, רוסיות או יידיות, על מנת שלא לפגוע בטהרת העברית. היות שעברית לא היתה שפת אם לרוב המודרניסטים העבריים (אסתר ראב ויונתן רטוש הם היוצאים מן הכלל), ההחלטה לא לכתוב דבר מלבד עברית היתה החלטה אידיאולוגית מובהקת. אם נכונה הטענה שיוצרים רב-לשוניים מבטאים את הקושי לעבור משפה לשפה במונחים של חוסר נאמנות ובגידה (Beaujour 1989, 6), אזי המודרניסטים העבריים הדחיקו את הקושי הזה. בניגוד לבני-זמנו, ישורון

+ גיליון ראשון של עולם האשה, שבועון נשים של מעריב, מתחרה ללאשה של ידיעות אחרונות. < חשמלית ושמה תשוקה באהל. < בגל קצב, תוכנית סאטירית של רביעיית מועדון התיאטרון (גדעון זינגר, שמעון בר, ראובן שפר ויעקב בן־סירא). < הבט אחרונה בזעם בהבימה.

'עכשיו: ספרות, אמנות, ביקורת', עורכים נתן זך, גבריאל מוקד, יהודה עמיחי וברוך חפץ, גיליון 1, 1959.

מאי 4 < בג"ץ מורה לבית הדין הרבני בירושלים להימנע מלפרש צוואות משום שאינו מוסמך לכך. 13 < פרס ישראל לספרות מוענק לאסיר ציון אלמוני, ע. גולה, הוא עזרא פליישר, שפואמה שלו, "משא גוג", הופיעה במאזניים. 19 < נחנך מוזיאון הארץ בתל־אביב. 21 < החרפה ביחסי ישראל-מצרים. שלטונות מצרים עוצרים בתעלת סואץ את הספינה הדנית אינגה טופט ומחרמים את מטענה הישראלי. 28 < הממשלה מחליטה על הקמת כרמאל.

+ נוסדת תנועת המשטר החדש בהנהגת שמואל תמיר, ישעיהו ליבוביץ, אליעזר ליבנה ומתתיהו שמואלביץ, ממפקדי לח"י לשעבר. התנועה יוצאת נגד משטר השחיתות המפלגתי ותובעת לחשוף לביקורת את תקציבי המפלגות, ובכלל זה תרומות מחו"ל. < רואה אור הנישבת בנגים, מאת חיים הזז. < "היו זמנים", מצעד פזמונים, בבימוי אורי זוהר, עם 37 להיטים מאז קום המדינה. < דובר בא בתיאטרון זוטא: מחזה שני של יורם מטמור על דור האבות מול דור הבנים. < הסיבוב, מחזה מוקרא של יהודה האזרחי בתיאטרון הקאמרי: איש מדע מקבל תפקיד במשרד ממשלתי תמורת השתקת ביקורת. < השד יודע בסמבטיון. < עין כמננים, פארודיה מרומזת של אפרים קישון על בן־גוריון בשדה בוקר, נדחת על ידי הבימה והקאמרי. < תערוכה של מרסל ינקו בביתן הלנה רובינשטיין. < שעון בצל, שירים מאת דן פגיס.

יוני 24 < השבועון הגרמני בר שפיגל מגלה כי ישראל מוכרת נשק לגרמניה המערבית, ומחולל סערה פוליטית בארץ. מק"י תגיש הצעת אי־אמון בממשלה. שרי אחדות העבודה ומפ"ם יצביעו נגד הממשלה, אך יסרבו להתפטר. + בדלתיים סגורות, של ז.ב. סארטר, הצגה ראשונה של תיאטרון זזית, מייסודה של פנינה גרי. < גיליון ראשון של עכשיו, כתבי־עת ספרותי, המשך לקובצי אוגון שיצאו ב־1957. עורכים: נתן זך, גבריאל מוקד, יהודה עמיחי וברוך חפץ. בין הכותבים הצעירים, אורי ברנשטיין, אריה סיון, משה דור, מקסים גילן ודן פגיס. < סדרת רומנים רומנטיים בהוצאת עיתון לאשה זוכה להצלחה מסחרית. < המושל הצבאי מגלה מטייבה את מוחמד חסנין, מזכיר סניף מק"י בכפר, שהפיץ כרוז הקורא שלא לשתף פעולה עם הממשלה.

יולי 4 < כינוס "האדמות והפליטים" בקולנוע יאיר בחיפה. 5 < משבר קואליציוני בעקבות הצבעת מפ"ם ואחדות העבודה נגד הממשלה. בן־גוריון מתפטר; לוי אשכול הוא ראש ממשלת המעבר שתכהן עד לבחירות. 8 < מהומות ואדי סאליב, שכונת עוני בחיפה, המאוכלסת ברובה עולים מצפון אפריקה. האחריות למהומות מיוחסת לארגון קטן ולא ידוע, "ליכוד עולי צפון אפריקה", ולמנהיגו, דוד בן־הרוש. 13 < האדמו"ר מסאטמר, גדול מתנגדי מדינת ישראל בין מנהיגי היהדות החרדית בחו"ל, מגיע לארץ. משרד התחבורה מעמיד לרשות האדמו"ר ומלווייו רכבת מיוחדת מתל־אביב לירושלים. 16 < שרי הממשלה מקבלים לעיון את תשובות "חכמי ישראל" לשאלת בן־גוריון "מי יהודי?" 18 < אספה פומבית ראשונה של ארגון הפעולה השמית, בעקבות אירועי ואדי סאליב. בין המשתתפים: י. פראג', אחד הפעילים הלאומנים של החזית הערבית. 19 < עולים מובטלים נעצרים בהפגנה מול משרדי הסוכנות במגדל העמק. מאות תושבים מטילים מצור על תחנת המשטרה, בדרישה לשחרור העצורים. אחד־עשר שוטרים נפצעים. דבב מייחס את "ליבוי המהומות" לנאוומו של מנחם בגין בעיירה כמה ימים קודם לכן. 20 < מהומות יזומות בבאר־שבע, בעקבות אירועי ואדי סאליב. צעירים מנפצים חלונות ראוזה ומציתים מכוניות; תגרות עם המשטרה. דובר המשטרה: "מדובר ביסודות פליים"; יומיים אחר כך, המשטרה מונעת ניסיון התפרעות בבית־שאן. 29 < בן־גוריון מבטל את ההנחיות לרישום הדת בתעודת הזהות שעוררו את זעמם של חברי הכנסת הדתיים, וקובע כי הרישום ייעשה על פי ההלכה. 31 < מתחדשות המהומות בוואדי סאליב. תגרות פורצות בעת התקהלות מפגינים באספה של מפא"י, כשאומים הנישאים בה מושמעים ברמקולים

נתן ביטוי לרגשות האשם שלו כלפי היידיש הזנוחה. בראיון עם בתו, הלית ישרון, אומר אבות ישרון: "[מי] שמנסה לבגוד בשפת האם שלו וכותב בשפה אחרת. שירה ביחוד. זה יתנאם בו עד מותו... ואם יחשוב הוא עד מותו שלא, שהצליח להתחמק, והקים לעצמו בנין בלי להיות תלוי... בפטמות אם מבחינה לשונית, הוא טועה. מי שבוגד, שעוזב שפת אם, אוי ואבוי לו" (ישרון 1982–1983, 95). ישרון לא הסתפק בגעגועים נוסטלגיים ליידיש. למעשה ניתן לומר שהוא לא ויתר על היידיש אלא ניסה להביא את המורשת היידיית אל תוך העברית. אפילו מבט חטוף בשירתו מגלה ששיריו מלאים בביטויים ביידיש ובערבית, משחקי מלים רב-לשוניים ומלות פורטמנטו, המחברות מלים משפות שונות. בניגוד לעברית ה"פוריסטית" של בני-זמנו, ישרון יצר "fusion language" (בלשונו של הבלשן אוריאל ויינריך). שפה שכמו היידיש לוקחת את מרכיביה מלשונות שונות ומערבבת את מרכיביה באופן חופשי ובלתי צפוי. הביקורות שתקפו את ישרון באלמות על שהוא "מערב מין בשאינו מינו" עמדו באופן מדויק על אלמנט לשוני-אידיאולוגי מרכזי בפואטיקה של ישרון, שלשון השירה שלו אכן "מחברת" או "מתיכה" אלמנטים הטרוגניים או "סותרים" כביטוי לשבר הביוגרפי של הדובר הנקרע בין עבר להווה, בין היידיש לעברית, בין פולין לפלשתינה, בין הגוי בפולין לערבי המקומי. האלימות הלשונית של שירת ישרון היא, כפי שציין כבר שמעון זנדבנק, ביטוי לשורה של מתחים ביוגרפיים ופוליטיים המוצגים בחזית השיר.

הנושא השלישי שהציונות "הדחיקה" נוגע לנוכחות הערבית בארץ. הדחקה שעזרה ליצור את מיתוס "הארץ הריקה". אבות ישרון הביע מוקדם מאוד התנגדות נחרצת לעיוורון הפוליטי והפואטי הזה. על רקע התנגדות זו למיתוס, המגולם בסיסמה הציונית "ארץ ללא עם לעם ללא ארץ", יש לקרוא את "פסח על כוכים" כשיר המציג את הפרויקט הציוני לא רק מהפרספקטיבה היהודית/ציונית, אלא גם מנקודת התצפית של האחר, כלומר, מנקודת התצפית של הערבי המנושל. ישרון מציין בטרור-ניה כי הערבי היחיד בשירה העברית הוא הערבי ב"מתי מדבר" של ביאליק, ואומר:

נתכונן מודוס מוזר ביני לבין הספרות העברית מן ההתחלה. היא לא משכה אותי. יש לי טענה אחת גדולה כלפיה: היא לא מילאה את תפקידה המרכזי: לקרב אותנו אל הבעיה הערבית ואל העם הערבי בארץ. להודיע לנו שקיים עם ערבי בארץ, ולהכין אותנו לקראת זה... לספרות העברית יש תפקידים. בדורות הקודמים היה תפקידה להביא את העם לציון והיא עשתה זאת. אבל היא לא הודיעה לנו מי ישנו בציון, ובוזה היא לא מילאה את תפקידה (שם).

ג.

מה הפך את "פסח על כוכים" לטקסט כל כך מקומם ומאיים? מה בטקסט הזה נתפס כחתרני, ביקורתי ואופוזיציוני? התבוננות בטקסטים הביקור-תיים שהוזכרו לעיל מראה שכולם מגנים את ניסיונו של ישרון לדבר

בשפתו הלא-מדוברת של האחר: הן מילולית באמצעות השימוש ביידיש, והן מטאפורית באמצעות אימוץ נקודת התצפית של האחר הערבי.

"פסח על כוכים" הוא טקסט כל כך קשה והרמטי, שכל ניסיון לעמוד על משמעויותיו במאמר קצר נידון מראש להיות חלקי ולא מספק. עם זאת, הערה מקדימה על התבנית הז'אנרית של השיר עשויה להוות נקודת פתיחה נוחה לפירוש. ניתן לקרוא את "פסח על כוכים" כ"שיר חניכה". למרות השרשור השרירותי והמקוטע לכאורה של מלים ודימויים, מציג השיר נרטיב חניכה קוהרנטי, המתרכז בהגירתו של הדובר לארץ-ישראל, במפגש עם תושביה הערבים ובהתפכחותו מהנרטיב של "הארץ המובטת" חת". למעשה, כל המרכיבים המסורתיים של תהליך חניכה מופיעים בשירו של ישרון: ההתבגרות, הפרידה מההורים, המסע והחכמה הנרכשת של הגיבור, שחוויה רגשית מביאה אותו להכרה חדשה של עצמו ושל העולם. החוויה שהשיר מתאר, המפגש עם ארץ חדשה ועם תושביה, גורמת להתערורות של הגיבור-דובר, הנאלץ לתקן את מושגיו ואת דרכי החשיבה שלו.

אך שחזור של נרטיב החניכה מהטקסט אינו תהליך פשוט כלל ועיקר, שכן נרטיב זה מעוגן ברשת אינטרטקסטואלית מסועפת שרק פענוחה מאפשר הבנה מלאה של תהליך החניכה של הגיבור. הרשת האינטרטקסטואלית בנויה משורה של שלילות (negations), שכן השיר מכיל שלילה מפורשת של טקסטים מוכרים רבים: ההגדה של פסח, מגילת אסתר, שיר השירים, וגם "הרי את" לשלונסקי ו"שירי מכות מצרים" לאלתרמן. מארג שלם של ציטטות נטוה בשיר על דרך השלילה כדי לבקר ולערער את הדקדוק הסיפורי של מה שאכנה הנרטיב היהודי הקאנוני על יחסי היהודי-גוי. במונח נרטיב אני מתכוון למערכת חוזרת קבועה למדי של יחסים בין יהודים ללא-יהודים בטקסטים מקראיים ופוסט-מקראיים. ישרון מרמז לקיומו של נרטיב כזה באמצעות רמיזות להגדה של פסח (ולסיפורי המקרא שעליהם היא מבוססת), למגילת אסתר ולשיר השירים. אך קריאתו שלו בטקסטים האלה שונה מאוד מהקריאות המסורתיות. ישרון יוצא ב"פסח על כוכים" נגד כל הגדרה יחסית של זהות. בשימוש החתרני שהוא עושה באינטרטקסטואליות יש ביקורת על התפיסה המסורתית שלפיה המושג יהודי קשור בשלילה של הלא-יהודי. ישרון מנסה לקעקע הגדרות יחסיות של זהות, המניבות תהליך שבו יהודים וגויים רואים איש את רעהו אך ורק כסמלים ארכיטיפיים של אחרות.

השאלה המתבקשת היא מדוע טורח ישרון לבקר את ההגדה של פסח או את הסיפור המקראי שעליו היא מבוססת בהקשר של שיר חניכה המתמקד בהגירת הגיבור לארץ-ישראל? התשובה נעוצה, לדעתי, בשימוש שעשתה הציונות במקרא על מנת לבסס את זכותה על ארץ-ישראל. הרצל עצמו תיאר את הציונות כחזרה מודרנית על סיפור מקראי, סיפור יציאת מצרים. הניסיון של אבות ישרון לבקר את סיפור פסח אינו מקרי. "פסח על כוכים" חוזר אל סיפורים במקרא שבהם יש אפליה או חוסר סובלנות כלפי האחר על רקע שבטי, גזעי, או דתי. החזרה האינטרטקסטואלית אל הטקסטים שעליהם מבוססת הזהות היהודית

'בדלתיים סגורות', מחזה מאת ז'אן פול סארטר. כרזה להצגה בתיאטרון זווית, בבימוי יוסף כריסטוף.

ברחובות העיר התחתית. בלילה פושטת המשטרה על השכונה ועוצרת חמישים וחמישה פעילים, ביניהם דוד בן־הרוש ואנשי ארגונו. למחרת, בשבת, פורצים שוטרים לבית כנסת ומונעים הפגנה שאמורה לצאת ממנו.

+ ספרי שירה רואים אור: המים ההולכים מנגד, מאת אורי ברנשטיין; לפעמים, מאת יוסף יזרעאלי; מלאך ללא כנפיים, מאת איתמר יעוז־קסט; בגינה הציבורית, מאת יהודה עמיחי; תומות ירימו, מאת מקסים גילן; צועיקול, מאת משה דור. < כבר מותר לגלות, רומן מאת נתן שחם. > עיר־קטנה ואנשים בה מעט, סיפורי תל־אביב של נחום גוטמן. > מועדון הלילה עומר כי אם נפתח ביפו.

אוגוסט 5 < הכנסת דוחה הצעות של מפ"ם, מק"י, אחדות העבודה, הציונים הכלליים וחרות לביטול הממשל הצבאי. > 6 < חקיקת חוק "השכרת האדמות" בכנסת, תיקון לחוק עות'מאני המבטל העברת אדמות למי שעידוד אותן 10 שנים ומגביל השכרת אדמות למי שמוכיח כי עבודת האדמה היא מקור פרנסתו היחיד. > 14 < האבץ מקדיש עמוד מיוחד לסיפורי הצלחות בקליטת עולים מצפון אפריקה. > 18 < דוד בן־הרוש דוחה הצעה של קבוצת הפעולה השמית לעמוד בראש רשימה בלתי מפלגתית, שתאחד כמה קבוצות לא־מסדיות. > אספת עם של חרות בתל־אביב. במסגרת מסע בערי הארץ המושך אלפים נואם מנחם בגין כשעתיים בפני כחמישה־עשר אלף איש בכיכר הרברט סמואל. השמאל מאשים את בגין בהסתה ובפשיזם. > 19 < תערוכת "יובל תל־אביב" נפתחת בשטח יריד המזרח החדש, סמוך לשפך הירקון. > הוועדה שמונתה לבדוק את אירועי ואדי סאליב (חבריה: השופט עציוני, ח"כ קליבנוב, הרב אבו חצירה, פרופ' אייזנשטדט, עו"ד סלומון) קובעת: לא קיימת אפליה מכוונת נגד עדות המזרח; המהומות אינן מייצגות את עולי מרוקו ואף לא את שכונת ואדי סאליב. הוועדה התרשמה מ"תמונה מרהיבה של סולידריות יהודית [ומ]גילויים נהדרים של מסירות והקרבה וחיוניות דתית ולאומית, המציינים את יהדות צפון אפריקה מאז ומתמיד", והיא ממליצה להקים רשות מיוחדת להחשת מיזוג הגלויות. > עיתון לבנוני מוסר כי קע"מ וסעודיה מתכננות להקים ממשלה פלסטינית גולה בראשות אחמד שקיירי. > 21 < א. י. ברזור תוקף בהאבץ את משתתפי מהומות ואדי סאליב וגרורותיהן: לא תמיד העני צודק, עובדי הדחק עצלנים; תחושת הקיפוח מוטעית. > 22 < בוואדי סאליב נערכת אספה של תנועת המשטר החדש (שאחד מחבריה הוא פרקליטם של עצורי המהומות), בהשתתפות שמואל תמיר, ערי ז'בוטינסקי ופנינה ממן. > + הרב משה דב וולנר מהמפד"ל קובע בפסק הלכה כי חידוני התנ"ך אסורים. אין להשתתף בהם ואין להאזין להם. > שני קונצלמל, קומדיה מוסיקלית של אברהם גולדפאדן, בתיאטרון דורה'מי. > חיים חפר, דן בן־אמוץ ואברהם פשול פותחים את מועדון תל־אביב הקטנה בשטח תערוכות היובל. תוכנית אמנותית נוסטלגית בביצוע יוסי בנאי, אבנר חזקיהו ויונה עטרי. > גיליון ראשון של במה, כתב־עת לאמנות התיאטרון. > האופרה אלכסנדרה החשמנאית, מאת המלחין מנחם אבידום והסופר אהרן אשמן, מוצגת בתל־אביב. > סדום סיטי, קובץ מחזות מאת בנימין גלאי.

ספטמבר 1 < ירדן ומרוקו מטרפדות הצעה של קע"מ במועצת הליגה הערבית להקים ממשלה פלסטינית גולה וצבא פליטים. > 3 < תצלום של שר ההגנה הגרמני מחזיק תת־מקלע עוזי, שהתפרסם בעיתון גרמני, מעורר סערה בישראל. > 6 < מודעה של מפא"י במערב מזוהירה את חרות מפני פיצוץ אספות הסברה, כפי שניסו לעשות "בריוני חרות" בגבעת אולגה ובשכונת הבוכרים בירושלים. > 8 < בבחירות לכנסת הרביעית מתמודדות 26 רשימות, ביניהן ליכוד יוצאי צפון אפריקה, בהנהגת דוד בן־הרוש, רשימות עדתיות נוספות, רשימה בונדיסטית, וכן מפלגת הכוח השלישי של מרדכי שטיין ואמנון זכרוני, הדוגלת באי־הזדהות בין הגושים. טוענת כי התייחסות אמיתית לשאלת הפליטים היא תנאי ראשון לשלום ומתנגדת לעלייה מלאכותית לארץ. > במפלגות הוותיקות שישה מועמדים חדשים ממוצא מזרחי. > 14 < מפא"י מארגנת כינוס של יוצאי צפון אפריקה באולם הבימה. עולים ממרוקו מספרים על קליטתם ובן־גוריון נואם: משה רבנו היה צפון אפריקני ואברהם אבינו בא מעיראק. > 15 < תנועת איחוד מציעה שישראל תיזום תוכנית לפתרון בעיית הפליטים בשיתוף מדינות ערב, ואף תקלוט את חלקם תמורת שיקום האחרים במדינות ערב. > 22 < דוד בן־הרוש

כותרת השיר שלפנינו מטשטשת את ההבדל בין אני ואחר (בני ישראל והמצרים, ובהשאלה יהודים ולא-יהודים) המאפיין את הטקסט המקראי בשני אופנים. ראשית, לא ברור מהכותרת מי פוסח. שנית, אותו גורם העומד לבצע את פעולת הפסיחה אינו עומד לפסוח על אנשים אלא על כוכים. ההשמטה הזו היא ההיעדר שסביבו נבנה השיר. הקורא לומד בהדרגה כי הפסיחה אינה על כוכים אלא על יושביהם הערבים המנושלים מבתיהם ומאדמתם. באמצעות שכתוב וסיפור מחדש של סיפור חג הפסח מבקר ישורון את עיוורונו של הסיפור המקראי כלפי האחר, כמו גם את עיוורונה של הציונות ביחס לקורבנותיה (השימוש שישורון עושה במלה "פסיחה" מתקשר גם לאליהו ולביקורתו על העם: "עד מתי אתם פסחים", מלכים א י"ח, 21).

מרכזיותו של הערבי לתהליך החניכה של הגיבור באה לידי ביטוי כבר בבית הראשון, עוד לפני הגעתו של הגיבור לארץ-ישראל. בהתחשב בהתמקדותה של המחשבה הציונית בטרטוריה כפתרון פוליטי, אין זה מפתיע שהשיר נפתח בתיאור הארץ. באופן מעניין, הארץ כמסומן מתוארת באמצעות שרשרת מסמנים שכל אחד מהם רומז על פרספקטיבה גיאוגרפית-פוליטית שונה. בפלימפססט זה של שמות או מלחמת כינויים, בלשונו של אדוארד סעיד, הרמיזה לשיר בגרמנית, שהושר בפולין בשנות העשרים ("פלסטינה הוך הוך") מציינת את הפרספקטיבה הציונית-אירור-פית לארץ. השם "פלסטין" מסמן את הפרספקטיבה המקומית, בהיותו שם הארץ בפי תושביה הערבים. באמצעות החיבור המפתיע של שמה המקראי של הארץ (כנען) עם שם עובדי האדמה הערבים (פלאחין) מקעקע ישורון את תפיסת הערבי כאחר.

כבר בפתיחת השיר יש קישורים מפתיעים הנובעים מה"היתוך" או ה"מיזוג" המכוון של לשונות ופרספקטיבות היסטוריות. אולם רק בבית השביעי מתואר המפגש הראשון בין הגיבור לבין ערבי ממשי כלשהו. מאותו רגע ואילך השיר מתמקד בכמה מפגשים בין הדובר לבין ערביי הארץ, עד שניתן לומר כי המפגש עם הארץ הופך להיות למעשה למפגש עם תושביה הערבים. הערבי הראשון שהגיבור פוגש הוא הספן שעליו הוא אומר "והידיים מבית אבי". הרמיזה לסיפור המקראי של יעקב ועשו מובאת כאן בהיפוך. אם בסיפור המקראי הידיים הן היסוד השונה (שהרי הדמיון בין ידי יעקב לידיו של עשו נוצר על ידי רמייה) הרי במפגשו של הגיבור עם הספן הערבי הידיים הן היסוד הזהה. ישורון מסביר את עניינו בערבי כדומה בראיון עם הלית ישורון: "אני באתי לעולם חדש לגמרי... הייתי נתון בתוך הסביבה של כפרים ערביים, של ערים עבריות, של תל-אביב היפה, הצעירה... כל זה היה חינוני וצעיר וידעתי שזה בסדר פה, אבל ידעתי שמצד שני יש משהו לא ברור לי. הכפר הערבי. תפנה פניך אל השרון תראה כפר ערבי כלשהו, זה מזכיר לך את העיריה". מה שישורון רואה זה דמיון בין הכפר הערבי לעיריה, ולכן ידיו של הספן הערבי הן ידיים מבית אבא.

הערבי הוא זה המקדם את פניו, והערבייה פאטימה מסבירה לו בנדיבות כיצד להתנהג בארץ החדשה. אם עד עתה ראינו (לפחות

'רעם', שירים מאת אבות ישורון, הוצאת אגודת הסופרים העברים ליד דביר, תל-אביב.

נעשית מתוך הכרה שרק התבוננות ביקורתית בטקסטים המכוננים זהות זו תאפשר לא לחזור על דפוסי מחשבה קסנופוביים.

פרדריק ג'יימסון טוען כי "הפחד מהאחר אינו נובע מכך שהוא רע. הוא רע משום שהוא אחר, זר, שונה, מוזר, לא נקי ולא מוכר" (Jameson 1981, 115). ישורון מזהה את הפחד מן האחר, הן במציאות היומיומית בארץ והן בטקסטים יהודיים מסורתיים, פותח במאמץ שיטתי לקרב את האחר ולצמצם את האחרות שלו. הבה נתבונן כיצד מערער ישורון את הניגוד בין אני ואחר ב"פסח על כוכים". הכותרת הבלתי מובנת "פסח על כוכים" מתייחסת כמובן לסיפור יציאת מצרים. בהקשר המקראי, הפועל "פסח" מתייחס לסלקטיביות של הענישה בסיפור מכות מצרים: נקודת המוצא של השיר היא האבחנה שעורך אלוהים בין בני ישראל למצרים בזמן מתן מכות מצרים. בטקסט המקראי שני קטעים הרלוונטיים לענייננו: במקום אחד נאמר "ולכל בני ישראל לא יחרץ-כלב לשנו למאיש ועד-בהמה, למען תדעון אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל" (שמות י"א, 7), ואילו במקום אחר נאמר "והיה הדם לכם לאת על הבתים אשר אתם שם וראיתי את-הדם ופסחתי עלכם..." (שמות י"ב, 13).

'אהבת תפוח' הזהב, שירים מאת דליה רביקוביץ, ספרית פועלים, תל אביב.

נידון לשנתיים מאסר באשמה, כי ירה באקדחו בשעה ששוטרים פרצו לביתו כדי לעוצרו. עונשי מאסר לשני מנהיגים אחרים של תנועתו. ²⁷ שלטונות רומניה עוצרים עשרות פעילים ציונים, ביניהם עובדי השגרירות הישראלית. + מערכת שבטועם, ביטאון העדה הספרדית, אינה מוצאת סיפור ראוי לפרס בתחרות סיפורים קצרים בנושא "מיזוג גלויות ועדות בישראל". < בדרכן לסלע האדום, קובץ סיפורים מאת יהושע בר-יוסף. > חברת אפריקה-ישראל פותחת את תערוכת הבית הנאה בסביון, בניסיון להגדיל את מספר המשפחות ביישוב מ-92 ל-500. < נציגי הממשל הצבאי ואנשי מפא"י מנסים לפסול את הרשימה הדמוקרטית לערביי ישראל, גרורה של מפא"י בראשות ח"כ מסעד קסיס.

אוקטובר 9 < משה דיין אומר לתושב בית שמש בעת אספה: "לו היית ערבי, הייתי מרוקן מחסנית בבטנך, אבל אתה יהודי ובשל כך אני מרשה לך לדבר במיקרופון". ¹⁰ < הכרמלית, הרכבל התת-קרקעי, נחנכת בחיפה. ¹¹ < מתפרסמות ידיעות כי אדולף אייכמן נמצא בכוויית. שלטונות גרמניה מאשרים את הידיעות, ופונים לבריטניה בבקשת הסגרה. בריטניה דורשת מכוויית, מדינת חסות בריטית, את הסגרת אייכמן. ¹⁵ < שטרות חדשים נכנסים לשימוש. חלוקת הלירה לאלף פרוטות מומרת בחלוקה למאה אגורות. ¹⁷ < חברת הרכב הצרפתית רנו נכנעת לחרם הערבי ומנתקת קשריה עם ישראל. ²¹ < יואל בראנד טוען בהעלם הזה כי ממשלת ישראל יודעת את מקום הימצאו של אייכמן, ונמנעת מללכוד אותו כדי לא להעלות שוב את שאלת המגעים עם הנאצים.

+ השעבר נעול, מאת דוד מלך. < ביקור הגברת הזקנה, מאת פרידריך דירנמאט, בהבימה, בבימוי יוסף מילוא. מילוא עוזב את הקאמרי לאחר שהתיאטרון מסרב להציג את המחזה. < עמנד על הבאש בסמבטיון.

נובמבר 3 < בחירות לכנסת הרביעית ולרשויות המקומיות. עלייה בכוחה של מפא"י וירידה בכוחן של הציונים הכלליים, אחדות העבודה ומק"י. מפלגתו של דוד בן-הרוש זוכה בכ-0.8 אחוזים מהקולות. שאר המפלגות העדתיות לא מתקרבות לאחוז החסימה. ¹⁰ < מהומות בשפרעם. הרקע: דרישות להרחבת תנועת האוטובוסים לעיר. תושבי העיר חוסמים יציאת אוטובוסים מן העיר. בהתנגשות עם המשטרה נפצעים שלושים בני אדם ואחד נהרג. ¹⁶ < תאונת דרכים בגאנה, שבה נפגע ילד ישראלי, גורמת לחשיפת הנוכחות הישראלית במדינה. ²⁰ < מאתיים בדווים משבט אל עזאמה, שגורשו לאחר הריגת קצין ישראלי באזורם, מוחזרים לישראל. ²⁷ < ביקור התיאטרון היידי הממלכתי של פולין שבהנהגת אידה קמינסקי. ³⁰ < נחתם הסכם תרבות בין ישראל לצרפת.

+ 1... שלוש נקודות, תוכנית של בצל ירוק, בבימוי אורי זוהר ושמואל בונים. < בדבר כלל, תוכנית של להקת הנח"ל, מאת אפרים קישון ובבימוי יוסי בנאי. < חנק פרקינסון רואה אור בעברית. < ירחון אמנות הקולנוע מזהיר מפני שליטתה של הוועדה לעידוד הסרט הישראלי בתכני הסרטים הישראליים, לאחר סירוב הוועדה להכיר בחולות לנהטים, הנמצא בשלבי צילום, בשל ההצגה השלילית של הנוער בסרט. העלילה: חבורת ישראלים מסתננת לפטרה, רוצחת בדווי בדרכה, ונהרגת מאש בדווים. סיפור הרפתקאות, תאוות בצע ותשוקה.

דצמבר 10 < ארגון המורים התיכוניים, שפרש מהסתדרות המורים, מחריף את החרם על משרד החינוך. חברי הארגון לא מעבירים ציונים ולא משתתפים בבחינות הבגרות. ¹⁶ < דוד בן-גוריון מציג את ממשלתו החדשה, בה שותפות מפא"י, מפ"ם, אחדות העבודה, פרוגרסיבים ומפד"ל. ²² < גולה מאיר בכנסת: "פתרון לבעיית הפליטים הוא רק יישובם במדינות ערב, נקודה". ³⁰ < שלום כהן פותח סדרת כתבות בהעלם הזה על תרבות השוליים של הנוער העירוני: כנופיות, הימורים, עבריינות ומשטרה.

+ גיליון שלישי של שבטועם: דוד סיטון קורא "להעמקת התודעה המזרחית" ואילו קלמן כצנלסון טוען כי הסיבה לנחשלות המזרחים היא העליונות האשכנזית, שממנה נגזרת גם זכות ההנהגה של "העם האשכנזי" במדינה. < מבקבי, רומן מלחמה של יאסואו קוואהארא על טייסות המתאבדים היפניות; ספר כיס ראשון בהוצאת דשא, שתוציא סדרת

הקריאה האליגורית המקובלת של שיר השירים, ישראל היא השושנה בעוד העמים הסובבים את ישראל הם החוחים.

השאיפה של ישרון לנהל דיאלוג עם הערבי, לעצור את התהליך שבו הוא נתפס כאחר, מביאה אותו להציע לשושנה/העם היהודי לפנות לפלתיים/חוחים/ערבים ולשאול אותם מה דעתם הם על "קיון הגלויות וקיון הקיבוצים". המהלך העיקרי בשיר, לדעתי, הוא הניסיון לבטל את האופוזיציה אני-אחר (או לפחות את השלכותיה הפוליטיות), מהלך המביא את ישרון להציג את האחר כבן משפחה. מהלך זה מביא להיפוך או לנקודת מפנה שבה קורס עקרון "הזהרות הלאומית". מכיון ש"יהודי" מוגדר באמצעות שלילה (לא-גוי), מנסה השלילה של ישרון לבטל את ההבדל בין היהודי לגוי. שלילה זו (שהיא למעשה שלילת השלילה), נועדה לאפשר לאחר להיות יותר מאשר רקע שנגדו מגדיר היהודי את עצמו. ישרון "מפוצץ" את הניגוד אני-אחר מבפנים: "פלאחין-בדוין, האבות / כדור מדבר לדור יורש / ציונו פיתה לאפות, / נשם לחמם לחך האש". תיאור הערבים כדור המדבר, אותו דור שלמרות נדודיו המרובים לא הורשה להיכנס לארץ-ישראל, מבטל שוב את ההבדל בין ערבים ליהודים. החלפת המצה בפיתה היא רגע נוסף שבו ישרון מערב ומתיך תרבויות הנתפסות לרוב כזרות ועוינות.

האזהרה בבית הבא, אזהרת ההורים לילדיהם להימנע ממלקוח ואת פולין לא לשכוח (היפוך של "אם אשכחך ירושלים" בתהילים קל"ז, 5), קשורה למושג המקראי "מלקוח" המתייחס לשלל חי (עבדים ובהמות). ישרון, כדרכו, משנה את המלה (מילקוח במקום מלקוח) אך עוצמת הציווי עומדת בעינה. מפתיע מאוד הוא הנימוק נגד לקיחת מלקוח בשם ערכי היהדות הגלויות. המלה יהנדס היא אנפוף (נאזאליזציה) של המלה יהדס (הביטוי היידי של המלה העברית יהדות, והשוו למשל יעקב-ינקעל). ב"רוח בארבה", השיר שבו ענה ישרון למבקרי הרבים, הוא אומר:

"חיברתי במילין / פסח על כוכים. / הדברים אמנם שלי, / אך מן הארץ לקוחים. // פסח לא הובן, / כוכים אף לא ברי. / והריהם כאופן / חמישי אל הרביעי". ישרון מצטט את התהיות של קוראי "פסח על כוכים" מה זאת יהנדס, יהנדס? ועונה "חמלה של רכוש של עירי / חמלה על הטפטין / ועל לקט ופאה נוכרים".

בדברי המבוא ל"הונא מחטטת" מוסיף ישרון:

...מותר ומוטב לומר יהנדס, שהיא מלת המצפוניות היהודית והחמלה בקרב יהודי פולין. אף במחוזות שלא נודעה היתה קיימת. היתה ה"יהדות" של יהדות פולין. מרמו שפתיה ומפתח לבה, מבחן נפשה ומכמן רוחה כל יום תמיד. היא השארת הנפש והשארת הלב שלה; ה"שמע" שבו חתמה לרגע עיניה נצח.

על רקע הדחייה המוחלטת של הציונות את העבר הגלותי יש בהיסמכות של ישרון על העבר הגלותי ועל המוסריות היהודית הגלותית, משהו

בכותרת) כיצד ישרון מבקר את הטקסטים המקראיים בעלי הגוון הקסנופובי, הרי בשורה של רמיזות לסיפורים אחרים במקרא הוא שואף להרגיש את קשר הדם בין יהודים לערבים. לכן, המפגש עם הספן הערבי רומז לסיפור יעקב ועשו (האחים שעוד בבטן אמם נועדו להוליד עמים שונים: "ושני לאמים ממעיך יפרדו", בראשית כ"ה, 23) ואילו המפגש עם פאטימה, האשה הערבייה, רומז למפגשו של אלעזר עבד אברהם עם רבקה.

ככל שהשיר מתקדם, מפסיק הדובר לתאר את המפגש עם תושבי הארץ ומתחיל להעלות שאלות נוקבות על מהות הציונות ועל מידת הצדק הטמון בהתיישבות בארץ מיושבת. באופן פרדוקסלי, ככל שהשיר הופך להיות יותר פוליטי במובהק, מוזכר הערבי באופן עקיף יותר ויותר, באמצעות אינטרטקסטואליות, מטאפורה ומיטונימיה. בבית ה-14 הופך הקשר בין הכותרת "פסח על כוכים" לבין ערביי הארץ למפורש: "הלא תשאלי לעמך-מלאכו / והוא חלך פאלאסטין / הוא הלך פה אל כוכו / אל הפלתי..". המשפט: "ציון, הלא תשאלי לשלום אסיריך", בניסוחו של ר' יהודה הלוי (המשווה את היהודים הגולים לאסירים) הופך כאן לתמיחה על ההתעלמות היהודית מפשוטי העם (עמך, ביידיש) הערבים.

אך התמיחה הביקורתית של ישרון מנוסחת באופן הרמטי מאוד והשאלה המתבקשת היא מדוע ההתייחסות אל הערבי היא כה בלתי ישירה ופתלתלה? מדוע מכנה אותו ישרון, בדוגמה ספציפית זו, "פלתי"? במקרא יש לשם פלתי שתי משמעויות סותרות. כמו עמעמי הארץ האחרים, הפרספקטיבה הישראלית רואה בהם "אחרים" המשולים לאספ-סוף. אך הפלתיים היו גם שומרי הראש הנאמנים ביותר של דוד המלך. כשאבשלום מורד ברוד בשאיפה לתפוס את השלטון, מרד שזוכה לתמיכה רחבה בעם, הפלתיים הם בין היחידים הנותרים נאמנים למלך המורד. לכן הפלתי הוא לא רק האחר הזר, אלא גם בן-הברית הקרוב, היחיד הראוי לאמון בעת צרה. כמו כן, קיים כאן רובד משמעות נוסף. המלה פלתיים היא הומונימית לדרך הביטוי ביידיש של המלה פליטים, המרמזת ישירות בין דוברי יידיש של התקופה לניצולי השואה. זוהי דוגמה מאלפת לאופן בו מפעיל ישרון משמעויות שונות על ידי היתוך של אינטרטקסטואליות ודו-לשוניות (או רב-לשוניות). באמצעות בחירה של מה שבנימין הרושור-בסקי מכנה "מלת צומת", מקשר ישרון שלוש משמעויות של המלה פלתי: הפלתי הוא האחר, אך הוא גם בן-הברית הקרוב והנאמן ביותר. הוא גם פליט המגורש מביתו שלו. בעוד הנמען של השיר נקרא לפנות אל הפלתי/ערבי, אנו עדים לחיבור נוסף של אינטרטקסטים הרומז ומהפך את הנרטיב המסורתי של יחסי היהודי-גוי. שושנת יעקב הוא כינוי מקובל לעם היהודי ("שושנת יעקב צהלה ושמחה", כנאמר בזמר פורים). לכן השיר אומר, למעשה, ליהודים לשאול את החוחים מה דעתם על המפעל הציוני. ההתייחסות לשושנה אינה מקרית, כמובן. באמצעות הצירוף שושנה וחוחים רומז ישרון לטקסט מקראי נוסף המתאר לפחות בפירושו האליגורי את היחסים בין עם ישראל לאומות שסביבו. כפי שנאמר בשיר השירים: "כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות" (ב', 2). על פי

'אמנות הקולנוע', עורך דוד גרינברג,
גיליון 19-20, פברואר 1960.

1959 ספרים במחיר זול, בעטיפות צבעוניות, בנייר גס ודפוס צפוף, ועם פרסומות עצמיות בגוף הספר. הספרים, רובם ספרי מלחמה, מתח ומין, יימכרו בדוכני העיתונים. < תושב חיפה מציב בבית קפה בעיר מקלט טלוויזיה, שיצר ממרכיבים שמצא במחסני עודפים של הצבא הבריטי. > פני עולם המקרא, מפעל ספרותי של החברה הבינלאומית להוצאה לאור; ארבעה כרכים המנסים לשחזר את מראות ארץ-ישראל בתקופת המקרא. < עוד רואים אור: אקסודוס, מאת ליאון יוריס; בסוד שיח, מאת מרטין בובר; אהבת תפוח-הזהב, ספר שירה ראשון של דליה רביקוביץ, נעשה להיט בין ספרי השירה. בראיון בדבר-השבוע, דוחה רביקוביץ טענות על שפה קשה ומסבירה את אי-הפופולריות של השירה בחוסר העניין של המשוררים בנושאים "גדולים". שלמה גרודזנסקי (בדבר) מגיב לראיון בביקורת לעגנית על הצורך של רביקוביץ לפנות לעיתונות ואף לפרסם את תמונתה, ועל קורצווייל, שדיבר בשבחה של המשוררת.

1960 ינואר 5 < תוצאות הבחירות לעיריית רחובות מתבטלות, כאשר מוכח כי פעילי מפד"ל שיחדו תושבי מעברות והשביעו אותם באלוהים, בתפילין ובילדיהם להצביע בעבור המפד"ל. > 18 < סב חרדי מסרב להחזיר את נכדו, יוסלה שוחמכר, לידי הוריו החילוניים. מתחילה "פרשת שוחמכר". > 21 < הבנקב מצטט את בן-גוריון: "כעת אדאג להקטנת תל-אביב". אחר כך יבהיר שלא יחייב איש לעזוב את העיר, אבל הוא מצפה כי הנוער החלוצי בתל-אביב יתיישב בנגב. > הכנסת דוחה הצעת ח"כ הרב לורנץ לביטול גיוס בנות לצבא. > 22 < האסיר דוד בן-הרוש, מנהיג מהומות ואדי סאליב, נחון בידי הנשיא. מביטיח לחזור לפעילות פוליטית ולכונן פדרציה של כל המקופחים במדינה. > 28 < תקריות אש באזור תל-קציר, לאחר שפלואחים סורים חמושים מבקשים לחרוש אדמה בשטח מחלוקת שעל יד הכפר ההרוס תאופיק. > 31 < כוח צבא פושט על המוצב הסורי בתאופיק, בשטח המפורז. פעולת תגמול גדולה ראשונה מאז 1956.

+ רואים אור: עשב פרא, קובץ סיפורים ראשון של יצחק אורפז; ספרותנו החדשה – המשך או מהפכה, מאת ברוך קורצווייל, קובץ מסות ומאמרים. < תערוכה של קבוצת העשרה מוצגת בביתן הלנה רובינשטיין. > השבועון אל אבד', ביטאון האגף הימני של החזית הערבית העממית, מפסיק להופיע לאחר שהמושל הצבאי מיעץ לצעירים ערבים להימנע מלתמוך בעיתון או לכתוב בו, בטענה שעמדותיו מסכנות את מעמד המיעוט הערבי בישראל. < כוכבים ומזלות, תוכנית מוסיקלית מזרחית של ג'ו עמאר, זמר יליד מרוקו. בעקבות הצלחתו ברדיו מופיע עמאר גם בהיכל התרבות. < פלאחים חותמים על מסמך המכונה "אישורי המוות" כדי לקבל אישורי כניסה לאדמותיהם. לפי המסמך, המדינה אינה אחראית לפגיעה בפלאחים שעוברים בשטחי אימונים צבאיים כדי להגיע לאדמותיהם.

פברואר 3 < בפתיחת ועידת ההסתדרות מקיימת מפ"ם מגעים לגיבוש הצעה לביטול הממשל הצבאי. מנהיגי המפלגה מאיימים להתפטר מן הממשלה לנוכח התנגדות בן-גוריון. > 5 < ארבעה פעילי מק"י ערבים מוגלים בצו המושל הצבאי. > 12 < אורי קיסרי מגן על יעל דיין מפני מבקריה שטענו כי בספרה, פנים חדשות במבאה, השמיצה את הנוער. לדבריו, כל חטאה בכך שהעזה להציג חיילות כנשים. > 27 < בג"ץ נענה לבקשת פרקליטם של אידה ואלתר שוחמכר ומצווה על הוריה של אידה, מרים ונתן שטרקס, להחזיר את נכדם יוסל'ה לידי הוריו, ומחייב את משטרת ישראל לנקוט את הצעדים הדרושים לשם כך. כעבור חודשיים תבקש המשטרה לשחרר אותה מן הצו בטענה ש"אין להניח כי סוכנים או מודיעים יצליחו לגלות את הסוד". במאי ייעצר הסב בהוראת בג"ץ. > 20 < נציגי העיתונים היומיים מודיעים כי הגיעו להסדר עם "מוסדות מוסמכים במדינה", שלפיו לא יפורסמו דברים המשפיעים לרעה על המוסר הציבורי. בדיון פומבי מסכימים העיתונאים כי על העיתונאי הישראלי "לשלב את מקצוע העיתונות עם שליחות לאומית ציבורית, לחשוף את החיוב בצד השלילה, את הצל ואת האור במדינה ובמוסדותיה". > 22 < משטרת נצרת עוצרת פעילי אל אבד'. > נדחות הצעות של חרות, הציונים הכלליים ועורכת חיפוש בבתיהם ומחרמה מסמכים וחבורות של הביטאון אל אבד'. > אחדות העבודה והפרוגרסיבים. בגין: ומק"י לביטול הממשל הצבאי, בקולות מפא"י והמפד"ל ובהימנעות מפ"ם, אחדות העבודה והפרוגרסיבים. בגין: הממשל הצבאי משרת מטרות מפלגתיות. בן-גוריון: חוקי החירום הבריטיים יוחלפו בחוק ישראלי; מבחינה אנושית,

מפתיע ואפילו מהפכני. מה שחשוב לענייננו זו העובדה שעבור ישרון היהדות אינה קטגוריה גזעית או אתנית. יהדות גם אינה זהות המוגדרת באופן יחסי כנגד הגוי. זהו קוד של התנהגות, אידיאל של אמפטיה, המזוהה, בראש ובראשונה, עם התרבות היידית.

חשוב להדגיש שישורון אינו שולל רק טקסטים מסורתיים. אחת מתבניות השלילה המעניינות ב"פסח על כוכים" אינה מתמקדת בטקסט מקראי או פוסט-מקראי, אלא בקבוצה של טקסטים מודרניסטיים שמייצגה המובהק ביותר הוא שירו של שלונסקי "הרי את", שבו מוצג הדובר-זורע כמאהבה של הארץ-אדמה. שירו של ישורון אינו מתמקד באקט האהבה לארץ/אשה אלא בתוצאותיו. בהריון: "היא חמה ומאדמה / כפתחה של היולדת / מלאה לה ארץ אדמה / ולא נועדת". אם השיר של שלונסקי מציג את האדמה כאשה על מנת להדגיש את האהבה והתאוה, הרי שירו של ישורון מציג את האדמה כאשה בהקשר של עקרות אפוקליפטית. למרות הריגה (והרמיזה כאן היא לדימוי "הרת עולם"), האשה/אדמה אינה יכולה ללדת. תרגומו של דימיו זה למונחים פוליטיים אינו אלא צעד מתבקש. כאשר ישורון מתאר את האהבה לארץ, ולמעשה את הציונות, כהריון שאינו יכול להתממש, הוא מציב סימן שאלה על הפתרון שמציעה הציונות לשאלת הזהות היהודית. האדמה-אשה נותרת בלתי ניתנת לשליטה, מסתורית ולא-מאולפת. הסיום שולל לחלוטין את כל התפיסה של ארץ מובטחת או מיועדת. בהקשר של תבנית החניכה שעמה פתחתי את הדיון בשיר, הסיום הוא רגע השיא של תהליך ההבנה של הגיבור המגיע להכרה העמוקה שהארץ אינה ניתנת לשליטה, שהארץ אינה נועדת.

ד.

הסערה הגדולה שהתעוררה עם פרסומו הראשון של "פסח על כוכים" והביקורת הציבורית הנוקבת על העמדות המגולמות בשיר החריפו את תחושת השוליות של ישורון, כפי שניתן היה לראות בקטע מתוך "רוח בארבה" שהובא קודם. תחושתו של ישורון כי השיר הוציא אותו מכלל ישראל ("הרגשתי כאילו מגרשים אותי מן העם היהודי") מתרגמת כאן לביטוי של שוליות, שהרי השיר הופך למשהו שאין בו צורך או חפץ, כגלגל חמישי בעגלת השירה העברית. ישורון מבקר ומכבה ב"רוח בארבה" את קוצר הראות של קוראיו, שאינם מבינים את שירו: "הוא ירושה לא מאבינו -- / זה הניב: 'רכוש נטוש' / אורחים אך זאת הבינו: כושמנטוש...". אך כאן לא מסתיים סיפורו של השיר. המהומה אמנם שקעה, אך סיפור ההתקבלות של אבות ישורון, שהפך ממשורר שולי בחבורת שלונסקי-אלתרמן בשנות הארבעים והחמישים למשורר מרכזי בשנות השבעים והשמונים, מעלה שאלות מעניינות על מורכבות היחסים בין ביקורת פוליטית למעמד בתוך הקאנון הספרותי.

בשנת 1992, כמה שבועות לפני מותו, בגיל שמונים ושבע, הוכרז ישורון כזוכה פרס ישראל לספרות. הוא נפטר לפני שהפרס הוענק לו. הזוכה האחר בפרס באותה שנה היה הסופר הערבי-ישראלי אמיל חביבי,

שהקדיש את חייו, פוליטית וספרותית, לייצוג הזהות הפלסטינית. בעוד שזכייתו של חביבי בפרס עוררה תגובות נזעמות (למשל מצדו של שר המדע לשעבר, יובל נאמן), לא היתה כל ביקורת על בחירתו של ישורון. ישורון נתפס כעת ככשר לפרס, אך מעניין שגם ברגע השיא של תהליך הקאנוניזציה, נכרכים ישורון וחביבי יחדיו כ"אחרים" הזוכים באיחור רב ללגיטימציה. הלית ישורון, בתו של המשורר, סירבה לקבל את הפרס בשם אביה.

למרות שישורון הפך עם השנים למשורר אהוד מאוד, נדמה שהבי-קורת קוראת את שירתו באופן סלקטיבי מאוד. מבקרים שונים עסקו בהיבטים רבים בשירת ישורון ובמיוחד בהתנתקות מן העבר של בית אבא-אמא, בכאב ההתנתקות משפת האם ובמחירו של השבר הביוגרפי. אך מעט תשומת לב ניתנה לתפיסת הזהות של ישורון, כמו גם לעמדותיו השיריות על הסכסוך הישראלי-ערבי. תהליך התקבלותו של ישורון היה כרוך, אפוא, בהשתקה חלקית של הצדדים ה"מרתיעים" בשירתו. ראסל פרגוסון, כותב בהקשר תיאורטי זה, כי "נרטיבים-נגדיים מסוגים שונים נכנסים כל העת לזרם המרכזי של התרבות". אך תוך כדי תהליך המעבר מן השוליים למרכז, טוען פרגוסון, מעוקרות "הצורות האלטרנטיביות מכל אלמנט העלול לקרוא תיגר על המערכת כמכלול" (Ferguson 1990, 11). לעתים נדמה כי התקבלותו של ישורון והאדהדה הגוברת לשירתו הביאו לניסיון "לביית" את הרדיקליות השירית-פוליטית שלו. ועם זאת, "פסח על כוכים" הפך לנקודת ציון היסטורית-שירית של עמדה אלטרנטיבית בלתי מתפשרת. לכן אין זה מקרה, כנראה, שבעיצומה של מלחמת לבנון, כאשר תיאור יצחק לאור את גירוש הפליטים הלבנונים בשיר "סאלוה", הוא חוזר בסמוי אל "פסח על כוכים" כאל נקודת מוצא שירית: "אבל געגועי המגורשים, הנודדים, הפוסחים על הכוכים" (לאור 1982-1983). שכן, "פסח על כוכים" נותר, שכוח ככל שיהיה, סמן של עמדה ביקורתית-מוסרית בהיסטוריה של השירה העברית.

מיכאל גלזמן - המחלקה לספרות עברית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

* מאמר זה מבוסס על פרק בספרי: The Politics of Canonicity Lines of Resistance in Modernist Hebrew Poetry, העתיד לראות אור בהוצאת אוניברסיטת סטנפורד. הדיאלוג המתמשך שלי עם חנה קרונפלד, מורה, מנחה, עמיתה וחברת נפש, עומד בבסיס החשיבה שלי על יחסי מרכז-שוליים בהיסטוריה של השירה העברית החדשה.

